

הסידור

פעם אחת נכנסנו לישיבה אצל רבינו הגדול ר' אברהם יצחק הכהן קוק ז"ל
אני ור' חיים נחמן ביאליק ור' אליעזר מאיר ליפשיץ והרב ר' שמחה אסף
ור' בנימין ועוד, והיינו דנים בפרצות הדור ותקנתו. התחיל אחד מן החבורה
בשבח התורה וסיים בגנות הסייגים הרבים שהוסיפו הרבנים בכל דור ודור.
נרתע הרב מכסאו מתוך צער וגראה כועס. אבל מיד הבליע כעסו בלבו כדרכו
בקודש וענה בנעימה שמעתי דבר ונזכרתי מעשה. מעשה בגדול אחד שנודמן
לכפר. ושקעה עליו חמה והוצרך ללון שם. ביקש מן הכפרי שנתאכסן אצלו
גמרא ללמוד בה ולא היה לו. ביקש משניות ולא היה לו. ביקש עין יעקב ולא
חיה לו. לסוף שאל את הכפרי וסידור יש לך? הביא לו סידור ישן. קרא הרב
בפירושי הסידור כל הלילה ומצא בו הרבה דברים נאים. ביקש לקנותו
בדמים מרובים ולא נתרצה הכפרי למכרו. אמר לו הרב אתן לך במקומו
סידור חדש מקושר בטבלאות גאות. ולא נתרצה הכפרי. שאל אותו הרב מה
חמין וגוהג אני להרתיח לי את החמין בעצמי וכדי שתאחו האש מהר נוטל
אני נייר ומציתו ומשיאו תחת הקיסמין. והואיל ואין הנייר מצוי בבית נוהג
אני לתלוש דף מן הסידור ומאחיו בו את האש. וכן כל פעם ופעם שאני מעלה
את מקטרתני אני תולש דף מן הסידור ומציתתה בו. והרי אני כבן שבעים שנה
ועדיין הסידור עצמו בעינו עומד. שעדיין לא הגעתי למה טובה שכל הדפים
שתלשתי אינם מגוף הסידור.

מנצח מנצח 189

אודה לאל (שימו לב על הנשמה) ♦ ר' שמעיה קוסון
צפון אפריקה / מאה 16

אודה לאל לבב חוקר	בן-יחד כוכבי בקר
שימו לב על הנשמה	לשם שבו ואחלמה
ואורה כאור החמה	שבעתים כאור בקר
מפסא כבוד חצבה	לגור בארץ ערבה
להצילה מלהבה	ולהאירה לפנות בקר
עורו נא כי בכל לילה	נשמתכם עולה למעלה
לתת דין חשבון מפעלה	ליוצר ערב ובקר
ימצאוה מטנפת	בעונות ובתוספת
כמו שפחה נחרפת	תמיד בבקר בבקר
ימצאוה מחדשת	[מקדשת] [ימצאה מקשטות]
בזכיות ובתוספת	[במצות ובתוספת/בטלית וטוטפת]]
כמו פלה מקשטות	תמיד בבקר בבקר
הנאמן בפקדונו	יחזירנה לו כרצונו
איש לא גוע בעונו	ויהי ערב ויהי בקר
קומו כי [לא] זאת המנוחה	מדת רחמים מתוחה
שובו כי ידו פתוחה	לכל משכמי בבקר
ושנה אל תאחבו	לחקדיש לאל אהבו
הבו לה' הבו	כבוד והיה הבקר
סלוח כמו ערמים [ערומים]	נפש ברחמים נרדמים
יעז למשטח חרמים	לסדר עולת הבקר
והסיו העניה	יחידה תמה ונקיה
ואשר נפשו לא חיה	איד יזכה לאור הבקר
נעם ד' לחזות	נזכה ובשנה הזאת
בשמחות תחת רגזות	בקר תשמע קולי בקר

כשהייתי נער סיפרתי לאבא שלי שיש לי זיכרון עמום, ספק חלום, איך שפעם ישנתי בבית של סבא וסבתא, ומתוך שינה, לפנות בקר, שמעתי, או שהיה נדמה לי שאני שומע, קול שירה מהרחוב, והתעוררתי לרגע וראיתי איך סבא מאיר מתעורר, ניגש לחלון ושר משהו. ואבא שלי אמר: ודאי, זה לא חלום, כך השמש של בית הכנסת היה מעיר את סבא לסליחות. הוא היה עומד תחת חלוננו ושר:

עורו נא כי ככל לילה

נשמתכם עולה למעלה

לתת דין חשבון מפעלה

ליוצר ערב ובקר

וסבא היה מתעורר, ניגש לחלון, ועונה לו:

ימצא אותה מקשטת

בטלית ובטופטת

כמו כלה מקדשת

תמיד בבקר ובקר

ומאז הסיפור של אבא שלי יש לי יחס מיוחד מאוד אל הפיוט המיוחד הזה, שברבות השנים למדתי שיש לו עוד בתים, ושהוא מתחיל במשפט הנפלא: "שימו לב אל הנשמה", או לפי נוסח אחר: "שימו לב על הנשמה", ויש אורות גדולים במילים שלו, ושיש לו פזמון נפלא לא פחות: "אודה לאל לב חוקר כרן יחד פוכבי בקר", ושהוא נכתב על ידי שמעיה, שכל הנראה חי במאה השתים עשרה, ושיש לו, חוץ מהלחן הפרסי שסבי היה שר, עוד לחן עמוק ופותח לבבות שמיוחס לרבי נחמן מברסלב, ואני נוהג לשיר אותו פה ושם, בלחן שלמדתי מאבא ובלחן הברסלבי.

ומאז הסיפור של אבא שלי יש לי יחס מיוחד מאוד אל הפיוט המיוחד הזה, שיש לו, חוץ מהלחן הפרסי שסבי היה שר, עוד לחן עמוק ופותח לבבות שמיוחס לרבי נחמן מברסלב, ואני נוהג לשיר אותו פה ושם, בלחן שלמדתי מאבא ובלחן הברסלבי.

אורי 3' ג'ניני 7' אגן ה'ניסס 6' אלולס" 1, 1922.

אין צי בין איך, למשל, דער זון פון אן אציליטיקער קדושים-משפחה (אין א גאלד-געשריבענעם ירושה-בריוו, ציט דער יחוס גיז מלכות-בית-דוד) שולדיק אין דעם, וואס ליגערענע נישט דעם טאטנס הייליקן, ידיד-נש" און דעם וילבערנעם זיידנס, אודה לאל לב חוקר-נעזאנג, ווייל כ'האב זעקס הונדערט הארמאטן אין קאפ; בלע-בליצנדיקע רעפליקטערס אין ד'אויגן, ווייל כ'בין אָנגעזויגט מיט אַלעקאהאָל, מיט ניקאטין, מיט עקזאטיש מאָטראָסן-געזאָנג, מיט ווילד-חיללות-גערויש און באַסניאָ-קישע גוסלאָרן-לידער אויף דער גרעסטער סטרונע געברומט? —

בנוסף, אני, למשל, בנה של משפחת-קדושים נאצלת (במכתב-ירושם מוזהב נמתח הייחוס שלה עד מלכות-בית-דוד) נושא באשמה על כך שאינני זוכר את "ידיד-נפש" הקדוש של אבא ואת ניגון ה"אודה לאל לב חוקר" המוכסף של סבא, האם משום שיש לי שש מאות תותחים בראש והבזקים כחולים שמרצדים בעיניים, משום שאני הלום אלכוהול, ניקוטין, שירי מלחים אקזוטיים, שאון גייסות פראיים ופזמונים בוסניאקים משתפכים שנוהמים אותם בגסה שבנימות? - - -

אורי צבי גרינצ'יק

שימו לב אל האדם, כי המר לו כה מסיסתוסקל.
 כי מסק את שם התנ"י מלוח המזבח.
 כי סמח שערי תהומות ונוף אדם נמוג.

שימו לב אל הנשמה, כי המר לה כה מסיסתוסקל,
 כי סגר את פיה. כל תעצק אל אב בשמים:
 אבוי לי דהר ובעמק אם לא תבססני!
 כל סאמין לפלא שגבוא באסר הרגעים
 לקאר היקלו שר אדם, לאסר שניצא
 בתסלת דם כהה בבשרו אל הכף העמק — —

"אימה גדולה אירה"

גרפ"ז

אורי צבי גרינצ'יק

שימו לב אל הנשמה: לשם שבו ואחלמה
 אשר אורה שבעתים כאור החוץ של החמה
 ואשר נוטה לערב והיא דמדמית בודתה
 בפרכוס כנפים מטה אל עפרותיה החשכים
 וטל לילי אינו יורד עליה, כי בא ממנה...
 בגזת הצמר היא בדמעה, כי בדמע אראנה.

אי במבוא יערותיה בא נמר עדי כלות זעם
 שנשך עצמו למות —
 הוא מתכנת לה ודמות.

מגן "מטה המלכות והגלגל"
 "לפני סוף ציט", "האור",
 כ"א אל תשנה

על פני כרכים שונים עברתי, במאות ואלפי דפים עלעלתי, כאותיות הפטיט שלהם התבוננתי, שלא לאבד, פה ושם, ולו טכסט קטן כלשהו האוצר בקרבו הארה נפשית, או פיוט אשר בהיותו נדפס בשורות פרוזה רצופות עלול אתה במבט ראשון שלא להבחין בקומפוזיציה שלו, במוסיקאליות שלו, אולי אף בעצם היותו טכסט פיוטי. גם ביקשתי לנסות ולזהות את מחברי הטכסטים. הרי בהבאת דבר בשם אומרו יש - אפילו אם לא הבאת גאולה לעולם, כמאמר חז"ל - משום צדק. בסידורים ובמחזורים לא נזכר, בדרך כלל, שם המשורר, ושמות רבים כבר נתכסו בשכחה ואינם ידועים עוד. אך חיפשתי ככל שיכולתי, מה שלא מצאתי לא מצאתי, ומה שמצאתי מצאתי. שמחתי כאשר, למשל, למדתי כי מחברו של "ידיד נפש" הוא אליעזר אזיכרי, דבר שלא ידעתי קודם, והצטערתי להוכיח כי איני יכול לדעת את זהות מחברו של פיוט לא פחות נפלא, "אודה לאל". מתוך ראשייהתיבות הסתבר לי רק ששמו היה שמעיהו, וניסיתי לשער כי אולי הוא שמעיה תלמידו של רש"י. אפשר שטעיתי, אפשר שלא. אני רק הייתי בבחינת "את אחי אני מבקש". אחי הקדומים. לא היתה לי בספר זה מגמה לימודית, מחקרית, כלשהי. הטכסטים עצמם הם הכל. - - -

והנה הפיוט "אודה לאל", שכבר הזכרתי לעיל. "שימו לב אל הנשמה...". ואף כאן, בתוך הפשטות הנשגבה, לא נעדר משהו כעין הומור, בכל אופן הומור תיאולוגי: בבית השיר השישי נאמר כי "הנאמן בקדונו / יחזיקנו לו כפצונו"; איש לא גנע כפצונו - כלומר, עדיין לא אירע שמישהו ימות "בעונו" של ה', בגלל טעות של אלוה ששכח להחזיר נשמה שהופקדה אצלו למשך הלילה. על השם אפשר לסמוך.

"נחמיה", 1987

עד תום המאה התשיעית היו איפוא מרכזי הפיוט העברי במזרח, בתחילה בארץ ישראל ואחר־כך בבבל, סוריה ומצרים. למן המאה העשירית החלו נובטים ניצניו באדמת אירופה, באיטליה וגרמניה, וכאשר השתרש באדמת ספרד הגיע הפיוט, הוא והשירה החילונית בצדו, לאותה פריחה אשר תהילתה לא פסה עד היום. על פני כחמש מאות שנה נתמשכה תקופת הפיוט והשירה הספרדית (בכללותה, דהיינו לא רק זו הקרויה בשם "תור הזהב"), ובפסגותיה מתנוססים, כמובן, שמותיהם של שלמה אבן גבירול ויהודה הלוי. אין צורך להאריך כאן בדברים, שהרי משוררים אלה וחבריהם נלמדים ונדונים הרבה, ואך הערה אחת אעיר: ככל שנראה לי, יש מן המגוון בהשפעה שרגילים לייחס ליצירה זו ולמרכוזותה בדורות ההם. "השפעה" ו"מרכוזות" הריהן במהותן מושגים של מוניטין, ציבוריות, הצלחה. לעומת זאת, יצירה, שירה, אמנות, ביטוי נפשו של האדם בתוך הוויית־חיי החידתית ולנוכח מותו ההולך ובא, - הללו הם ישויות אחרות לגמרי. הקורא בשירת ספרד אכן עומד מול צבעוניות, מוסיקאליות, וירטואוזיות, שבמקרים רבים אין להן אח ורע בשירה העברית כולה. הקורא מסתנוור קצת למראה העושר המרהיב הזה. ואולם לעתים קרובות זהו עושר שמור לבעליו אם לא לרעתו, כדברי קוהלת, הרי לפחות בבחינת "לא יועיל הון ביום עברה", כאמור במשלי. יש ובשיריהם פונה המשורר אל עצמו אך אין הוא פונה אל עצמו. פונה לאלוהיו, אך אינו פונה לאלוהיו. הוא פונה אל מלאכת־המחשבת של השיר, אל עמיתיו ומתחריו במלאכה זו. ואביא לא דוגמה פחותה אלא, אולי, את המעולה שבכולן: "כתר מלכות". יצירה זו אולי היא באמת כתר המלכות של שירת ספרד, טירה נישאה עם צריחים וכיפות ואולמות ופרוזדורים וחומה לפנינים מחומה. והנה בכל רחבי הטירה הזאת לא

תמצא פרח פשוט אחד, חי ונושם, כאותם פרחים המסתתרים להם בצניעות בשיר קטן, שיר שחרוזיו לא משוכללים, כמעט דלים, ושוהות מחברו, אשר חי כנראה בצרפת או בגרמניה במאה ה־12 וחתם שמו בראשייהתיבות שמעיהו, אינה ידועה לנו: "שימו לב אל הנשמה", נאמר בשורה השלישית מתוך כ"ו השורות שהשיר מכיל בסך־הכל. ובשורות י"א-י"ד: "עורו נא, כי כָּל לֵילָה / נִשְׁמָתְכֶם עוֹלָה לְמַעְלָה / לְחַת דִּין וְחֶשְׁבֹּן מִפְעָלָה / לְיוֹצֵר עֶרֶב נִבְקָר". ועוד אחד מן הפרחים הקטנים אשר צבעם לא דהה זה כתשע מאות שנה: "נִהְיֵי הַעֲנִיָּה", נאמר בסיומו של השיר על הנשמה, "נִהְיֵי הַעֲנִיָּה / יִחִידָה, סֶמָה וְנִקְיָה / נֶאֱשֶׁר נִפְשׁוֹ לֹא חָתָה - / אִידָה וְנִקְיָה לְאוֹר הַבְּקָרָה". - - -

ע' אמן / 2 אל קעלען. גלאזי חזן ראניוויטל ר' אילן
גרני ג'ע'.

מעצמי אל עצמי

56

עמדתי מאחורי הדלת והנחתי את ראשי על כפות המנעול ואני אומר לעצמי
אם אכנס לבית לא אמצא את אבא.

געיתי בבכייה ואמרתי מתוך הבכי בלשון הקודש.

איפה אתה אבא אבא

ואנכי אהבתיך אהבה רבה.

כשהגבהתי ראשי מכפות המנעול משתומם הייתי מחמת המלים שחורזות
עצמן זו בזו. חורתי ואמרתי, איפה אתה אבא אבא, ואנכי אהבתיך אהבה
רבה.

שירים הרבה עשיתי אחר כך. אם נאים אם אינם נאים, דבר זה אומר, שנים
הרבה נראה לי אותו השיר כאותו זיק של אש שהוצאתי בילדותי בפעם
הראשונה ביום קיץ אחד בין השמשות כשהקשתי במקל של ברזל על גבי
אבן. כל מאורי אור, של נפט של גז של חשמל לא ישוו בו.

שירה גוררת שירה. ימים מועטים אחר אותו השיר נודמן לי לראות שיר
ממש. מעשה יום אחד נתנה לי אמי עליה השלום פרוסת של עוגה. כיצד
מברכין לפניך ידעתי, כיצד מברכין לאחריה לא ידעתי. באותם הימים שהייתי
תינוק לא היו רגילים בעוגות בימות החול ולא היתה ברכת על המחית שגורה
בפי.

כדי שלא לבייש את סידורי הקטן שמא אף הוא אינו יודע נטלתי סידור גדול
מאותם הסידורים הישנים שהכל יש בהם. אפילו הם קרועים אפילו חסרים
תחילה וסוף נמצאים בהם דברים יותר משאנו מוצאים בסידורים החדשים.

פתחתי את הסידור לשם סדר ברכות ונמשכתי אחר כמה דברים שהיו שם
בתחילתו, מהם בכתב רש"י, מהם בכתב אשורי מהם באותיות גדולות מהם
באותיות קטנות. לסוף הגעתי למקום אחד שבא שם באותיות גדולות
ובניקוד.

מצאתי כתוב שם, אודה לאל לבב חוקר / ברן יחד כוכבי בוקר / שימו לב
אל הנשמה / לשם שבו ואחלמה / ואורה כאור החמה / שבעתים כאור
הבוקר.

נסתכלתי בדברים והייתי תמיה. סבור הייתי שנתן אלקים את הכוכבים ברקיע
השמים כדי להאיר על הארץ ולהודיע אימתי זמן מוצאי שבת, ואימתי מותרין
באכילה אחר יום של תענית, בא בעל הסידור ואומר שהכוכבים מרגנים, שכן
הוא אומר, ברן יחד כוכבי בוקר, ועוד הוא אומר, שבעתים כאור הבוקר,
באיזה בוקר הוא מדבר? בבוקר של קיץ או בבוקר של חורף? ועוד מה ענין
שימת לב לנשמה, וכי הנשמה דבר הוא שרואים שניתנת לשימת לב? ועוד,
מה ענין אור אצל נשמה שהוא אומר שבעתים כאור הבוקר? אם עתידה היא
להאיר שבעתים משמע שכבר היא מאירה, ואם היא מאירה למה אין רואים
אותה? כמה נתכתשתי באותם הדברים. מכל מקום מקצת קורת רוח מצאתי
מהם מחמת החרוזים.

לא יצאו ימים הרבה עד שחורתי לחרוז חרוזים אחר אותו החרוז אבא אבא
אהבה רבה. אם היו נאים אם לא נאים? דבר זה זכור אני שהיו באים בשפע.
בין חרוז לחרוז באו גם מלים, כמו שנהוג בשירים.

מה דיברו השירים? כשאני נזכר בהם איני פוסק מלהשתומם, שדברים
גבוהים שכאלה צמצמו עצמם ברוב חרוזי. מלים שלא מצאתי להן חרוז בלשון
הקודש טפילתי להן חרוז בארמית, לא מצאתי להן חרוז בארמית השתמשתי
בלשון יידיש. לא לשם קונצ'ין עשיתי כן, אלא מתוך שריחמתי על כל מלה
שלא מצאתי לה חרוז, שלא תשב גלמודה.

כבר אמרתי גבוהים גבוהים היו דברי שירתי. על יד על יד הנחתי את כל
צבא מרום במרום ואני ומלכת שירתי ירדנו מטה מטה ועשינו שירים על
קטני ארץ ועל דברים פשוטים שאין כל פייטן מבזבז חרוזיו עליהם. מדה זו
דבקה בי ועדיין היא עמי, כל שהוא קטן יפה בעיני.

ב

משירי המרפסת

א

שמחתי באומרים לי
אל הגזוזקרה נצא.
באו חברים,
פרסו כסא, ישבו על אדן
שטחו מפות, שתו יין
לעסו תאנים.
דברנו על אלהים
דברנו על אנשים
באותה נימת קול,
השקיעה שטפה אותנו
בעסים אפרסקים,
השיבה עלינו רוחות
מפיו של יום המחרת.

זו ירושלים,
עיר מעיפה מפות.
נעשה קר,
התכנסנו פנימה.

ג

שימו לב אל הגזוזקרה
אבו צץ ונשמה.
הרימו ראש
שאו צינים אל על
שם היא תלויה גוחנת
נושמת על כרכובים
מלאה בטיפה
אבו צץ וכוכבים.

נגים שאני עומדת
בסבך עצי לימון
האם אראה מכאן
את הים התיכון?

למטה מזדהרים
שברי זכוכית,
תכלים, קרשים.
זו מרפסת או ספון?

אני על אגיה טבועה
יש בה מטילי זהב ונחושה
אנצני זכוכית כחלה
תקצני זיתים, פכי שמן

ושרידי חלצה.

אני רוצה לעמד על המרפסת ולשיר.
יפי לה, בחרת בשגעון, יגידו הילדים,
מי זה עומד על המרפסת לשיר
ככה מול הרחוב והשכנים
באמצע היום מבין העציצים
חוץ מקשגע.

זה לא רק לשיר אני אומרת
זה לנאם ולדבר וגם לשיר מן המרפסת
כמו אפיקור או נביא או גנרל
או איזה קוסמת,

להפגט את הקהל בדבורים
לשכנע אותו מן המרפסת
שהנה הנה בא המשיח
שהנה הנה יורד גשם

ורדים לוקטים יטפסו למעלה
נקודות אחיזה לאוהבים,
שהנה הנה באים ימים טובים
להגיד מהמרפסת דברי שלום
ואמת ונחמה לאנשים.

את באמת יורדת מן הפסים, מה את מפשלת
ככה עושים מן המרפסת, לא מספיק אנחנו
מתבישים, יגידו הילדים.

ואז אני כדרכי, מותרת ואומרת
טוב ניחא, אז למצער
בבית פנימה, תנו לי לשיר

"חיי הירננה אבנא"

1998